

ribice. V sodelovanju s Stanetom in Marjano Peterlin, Markom Aljančičem, Borisom Sketom, Borisom Bulogom ter Jano Vidici ji je uspelo Studenec vpisati med naravne vrednote državnega pomena ter ga kasneje vključiti tudi v mrežo merilnih mest za spremljanje kemijskega stanja podzemne vode pri Agenciji Republike Slovenije za okolje (ARSO). Neomajno, z njej lastno zavzetostjo nas je vsakič znova opominjala na pozabo ter brezbržnost do najpomembnejših naravnih spomenikov, ki niso le del naše narave, temveč tudi zrcalo naše kulture – od rabe dragocenih virov pitne vode do zgodovine naravoslovja v Sloveniji. Predvsem pa je Tatjana Kordiš opozarjala strokovno javnost na naraščajočo ogroženost ter spodbujala sodelovanje pri ukrepanju in nadaljnjem raziskovanju (glej *Ogroženost Virskega izvira – klasičnega najdišča človeške ribice, Natura Sloveniae*, 18 (1), 2016).

Posebej si je prizadevala, da bi na Virski studenec, kjer se je zgodba o človeški ribici pravzaprav začela, postali ponosni tudi do-

mačini in njihovi občinski možje – in ga, tako kot некоč, varovali tudi sami. Čeprav se je pri tem mnogokrat tudi osebno izpostavila, ji je z vztrajnim ozaveščanjem, poljudnim pisanjem in predavanji, zbiranjem informacij o pojavljanju človeške ribice ter organiziranjem različnih naravovarstvenih akcij vendarle uspelo človeško ribico vrniti v zavest domačinov in krajevne skupnosti – morda bo končno res postala njihova »najbolj znana krajanka«, kot se je Tatjana Kordiš simbolično izrazila v naslovu serije člankov v glasilu Občine Ivančna Gorica (2003–2004).

Za Tatjano Kordiš pa Virski studenec ni bil le simbol zgodovine raziskovanja človeške ribice, ampak tudi lakmus sedanjega doje-manja širše javnosti. V tem nikoli dokončanem prizadevanju nam je Tatjana s svojo predanostjo zapustila najlepšo dediščino – skrb za naravo, ki ni le črka na papirju, ampak živa zgodba, ki bi ji morali slediti širom po Sloveniji.

Senožeti, rovti – strme in pisane površine • Nove knjige

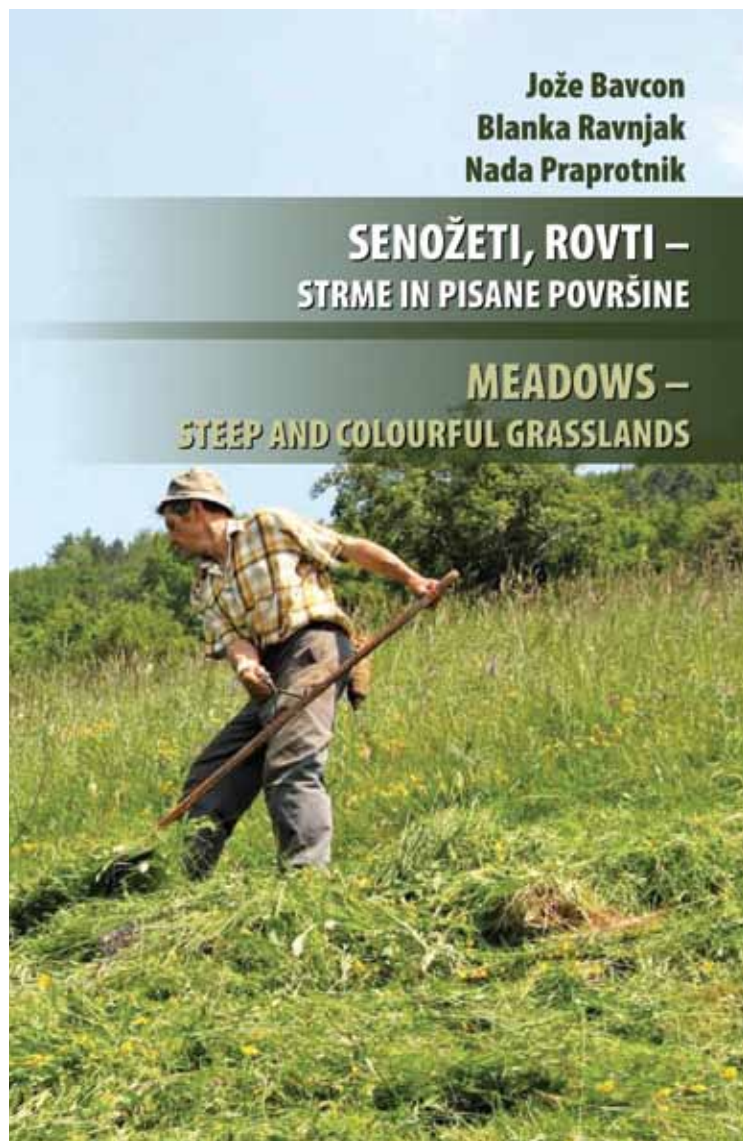
Jože Bavcon, Blanka Ravnjak, Nada Praprotnik: *Senožeti, rovti – strme in pisane površine*

Igor Dakskobler

Knjiga z zgornjim naslovom – leta 2019 jo je izdal Botanični vrt Univerze v Ljubljani, njeni avtorji pa so Jože Bavcon, Blanka Ravnjak in Nada Praprotnik – zasluži našo pozornost, zato sem o njej napisal nekoliko daljše razmišljanje, v katerem povezujem lastna izkustva o travnikih in travniških združbah z njihovimi spoznanji.

Na naslovnici je kosec, ki kosi (seče) ne preveč strmo senožet. Predgovor je hvalnica se-

nožetim in njihovemu cvetju. Nič ji ne ugovarjam, soglašam. Nekeč smo po opravljenih terenskih vajah za študente gozdarstva v začetku junija sedeli pri pijači za mizo nekje na Dolenjskem, s pogledom na pisano senožet na nasprotnem bregu. Pokojni prof. Dušan Robič je rekel: »Poglejte, fantje, to je šele pravo veselje za botanika. A kaj, ko imamo mi tak čas vedno drugo delo.« Tudi kolegi na inštitutu so me v mojih mlajših letih hecali: »Popisovati gozdove je pravza-

prav zelo dolgočasno, pogledj, kako pisani so šele travniki!»

V uvodu knjige je dobro pojasnilo – senožeti so človekovo delo, iztrgalo jih je gozdom, večinoma zaradi nuje. Na bolj položnem svetu so bile njive, družine so bile velike, samooskrbne, krme malo. Vsaj nekaj stoletij so jih zagotovo zmogli kositi/seči, postali so pravi mojstri strmine, nekateri, Trentarji, Bovčani, tudi Gorenjci in Savinjšani, so se lotili tudi naravnih travnišč nad zgornjo

gozdno mejo, a tudi Kotarji, Drežničani, Tolminci, Graparji in Cerkljani v trdoživost, moči in spretnosti niso zaostajali. Njihovi potomci zdaj na teh strminah komajda lovimo ravnotežje, mahanje s koso nam gre večini bolj slabo od rok. Ni več potrebe in ni več motiva po tem početju. Res je, kar pravijo avtorji, včasih je že nekaj let dovolj in gozd začne nazaj pridobivati prostor, ki mu ga je človek nekoč odvzel. A ni vedno tako. Ko omenjajo velike kobulnice, gorski in velikolistni jelenovec (*Laserpitium siler*, *L. latifolium*), tudi velestiko (*Ligusticum lucidum*) – ta je sicer bolj meliščna vrsta –, to ni več senožet, a tudi ne še grmišče ali zameetek gozda. Takšnega steblikovja se kosa (zadnje čase bolj brneča motorna ropotulja) navadno loti samo še za preseko lovskih stez.

Čeprav to ni več pra-

vo travnišče in moti naše sisteme travniških združb, je vrstno še zelo pisano in barvito in tako lahko ostaja desetletja.

V poglavju *Travnate površine v Sloveniji* avtorji tematiko knjige razširijo na vse glavne tipe drugotnih travnišč, ki jih pri nas poznamo, in različne načine njihove rabe, tudi pašo. Njihovo raznolikost prikažejo v časovni razsežnosti skozi celotno vegetacijsko dobo – od zgodnje pomladi do jeseni. Zani-

Travniki na obrobju Ljubljane. Kmetje so povedali, da je bil vedno tak kot senožeti visoko v hribih. Sodelavci Botaničnega vrta ga že od leta 1998 spremljajo, od leta 2001 pa ga imajo v najemu in zanj ustrezno skrbijo. Raznolikost vrst se je v tem času zelo povečala. Foto: Jože Bavcon.

mivo je, da so skoraj vse vrste, ki jih predstavijo kot zgodnje spomladanski okras naših travnikov – mali zvonček, pomladanski žafran, črni in blagodišeči teloh, trobentica –, pravzaprav značilnice naših bukovih in belogabrovih gozdnih združb (zvez *Erythronio-Carpinion* in *Aremonio-Fagion*), kažejo pa na izvor travnikov in bližino gozdnega roba. V knjigi je veliko prostora in fotografij namenjeno primorskim, kraškim travnikom, kar je razumljivo, saj so med vsemi, ki jih še imamo, najbrž najbolj raznoliki, in to v vsej vegetacijski dobi. A nekatere postavne predstavnice teh travišč, kot so na primer jesenček (*Dictamnus albus*), navadna potonika (*Paeonia officinalis*), zlati koren (*Asphodelus albus*), so dejansko že pokazateljice zaraščanja, posebnih in prehodnih (robnih) rastlinskih združb od travnika proti grmiščem in gozdu. V knjigi obravnavajo tudi nekatere nižinske, ravninske in celo močvirne trav-

nike, na kraških poljih in Ljubljanskem barju, s poletnim velikim zvončkom (*Leucojum aestivum*) ali robotim lukom (*Allium angulosum*). S fotografijo poletnega videza s prevladujočo travniško kozjo brado (*Tragopogon orientalis*) se preselimo na zmerno gnojene dolinske travnike v Alpah, kakršne poznamo na primer na Gorenjskem. Manj s fotografijami, a v besedilu je opisana tudi jesenska barvitost travnikov in senožeti ter njeni predstavniki, škrobotci, sviščevci, rumena zobnica in jesenski podlessek.

V poglavju *Pomen in raba travnih površin* predstavijo kmetijski vidik, ki je gotovo prednost in za ohranitev in videz travnikov ključen, a tudi hortikulturni vidik in estetsko vlogo travnikov. Ta je, če so pisani, zelo velika, če pa so malovrstni (imenujejo jih zelene puščave), kakršnih je v srednje-evropskih pokrajinah in tudi pri nas vedno več, zanemarljiva oziroma pri marsikom

Nekdanje senožeti pod Breginjskim Stolom, zagotovo jih vsaj štirideset let ne kosijo več. Združba gorskega silja (Laserpitium siler) in julijskega glavinca (Centaurea haynaldii subsp. julica), rastišče močvirskega mečka (Gladiolus palustris). Foto: Igor Dakskobler.

zbuja celo odpor. Tudi botanični vrtovi težijo za tem, da s svojimi travnatimi površinami ravnajo tako, da se na njih ohranja čim več vrst. Najemajo pa tudi parcele v naravi, na katerih gospodarijo s pozno košnjo. Tako omogočajo rast in cvetenje velikega števila vrst. Tudi Ljubljanski botanični vrt ima tak najeti travnik v Rojah pri Ljubljani in njegova vrstna pisanost je osupljiva, čeprav na njem skoraj gotovo ne raste redka poletna škrbica (*Spiranthes aestivalis*), kot (najbrž pomotoma, lapsus) piše v knjigi na strani 90, temveč bolj verjetno njena sorodnica zavita škrbica (*Spiranthes spiralis*). Priporočajo tudi ekoturizem, organizirano vodenje manjših skupin na izbrane zanimive travnike.

V poglavju o ogroženosti travnikov in nekaterih travniških vrst kot glavna dejavnika zanjo navajajo zgodnjo košnjo in pretirano gnojenje travniških površin. Nekoč so kmetje počakali, da so trave lahko dozorele.

Pobud za oživljanje tradicionalne košnje je veliko doma in drugod. Med vzroki za izginjanje značilnih ali redkih travniških vrst navajajo poleg spremenjenega načina gospodarjenja tudi neustrezno pašo in zaraščanje površin, torej opuščanje košnje.

Med ogroženimi travniškimi vrstami posebej obravnavajo močvirsko logarico (*Fritillaria meleagris*), gorski narcis / bedenico / ključavnico (*Narcissus poeticus* subsp. *radiifolius*), močvirski in ilirski meček (*Gladiolus palustris*, *G. illyricus*), velecvetni dimek (*Crepis conyzifolia*), enocvetni svinjak (*Hypochaeris uniflora*), navadno arniko (*Arnica montana*), panonski svišč (*Gentiana pannonica*) in tudi alpsko možino (*Eryngium alpinum*). Sam slednje ne štejem za značilno travniško vrsto. Njen življenjski prostor je navadno tik pod zgornjo gozdno mejo ali tik nad njo, a na nekoliko vlažnih in pogosto tudi kamnitih rastiščih. To je značilna

Zaraščajoče se travniške površine na Nanosu z bratinskim košutnikom (*Gentiana lutea subsp. symphyandra*). Zdaj na njih občasno pasejo, posledično je manjša vrstna raznolikost, a tudi upočasnjeno zaraščanje. Foto: Blanka Ravnjak.

sukcesijska vrsta, značilna za združbe visokih steblik in na nekdanjih senožetih najbrž ni bila preveč pogosta, razen morda v bolj vlažnih žlebovih. Sprašujem se, ali alpska možina brez vpliva človeka, v tem primeru občasne paše, pod Poreznom res ne bo preživela (kot zapišejo avtorji na strani 114). Menim ravno obratno, da je paša na njenih rastiščih, četudi le občasna, zelo kočljiva in se je ne bi upal priporočati. Alpska možina je v zadnjih letih sama »splezala« iz kamnite globeli nad Zapoško grapo tudi na višje ležeča kamnita travišča z modriko, a le na tista, ki so z ograjo zavarovana pred živino. Morda jo res zaraščanje nekoliko ogroža, še posebej, ker ni več zim s snežnimi plazovi, a si ta rastlina zna sama poiskati prostor za preživetje. Enako je pod Črno prstjo, na Štukah, ko ji zdajšnje stanje, brez človekovih takih ali drugačnih vplivov (ni ne košnje in ne paše), in visoko steblikovje očitno

zelo ustrezajo. Med ogroženimi travniškimi vrstami bi lahko dodali tudi redko ilirsko zlatico (*Ranunculus illyricus*) (ker pač knjiga obravnava tudi kraške travnike in združbo nizkega šaša in skalnega glavinca) in posebnost gorskih senožeti, paradiževko (*Paradi-sea liliastrum*).

Morda imajo v tem prvem delu knjige nekoliko premajhno vlogo trave in šaši, po katerih navadno travniške združbe imenujemo. Saj so tu in tam omenjene, katera tudi s fotografijo, na primer peresasta bodalica (*Stipa eriocaulis*), ali vrste, ki so bile bolj primerne za konjsko pašo (trpežne trave): *Deschampsia cespitosa*, *Molinia arundinacea*, *Chrysopogon gryllus*, a mogoče bi morda nekaj stavkov bilo treba nameniti tudi pokončnim stoklasi (*Bromus erectus* s. lat. / *Bromopsis erecta*, *B. transsilvanica*), skalni gloti (*Brachypodium rupestre*), navadni migalici (*Briza media*), navadni smiljici (*Koeleria pyramida-*

Nekdanje senožeti pod Krnčico nad Drežniškimi Ravnami. Rastišča redke paradiževke (*Paradisaea liliastrum*). V dnu je del senožeti, ki jo še kosijo. Foto. Igor Dakskobler.

ta), navadni in trizobi oklasnici (*Danthonia alpina*, *D. decumbens*), nizkemu in gorskemu šašu (*Carex humilis*, *C. montana*), modriki (*Sesleria caerulea* = *S. albicans*), volku (*Nardus stricta*), nekaterim bilnicam (*Festuca rupicola*, *F. amethystina*, *F. rubra*, *F. nigrescens*), morda tudi rumenkastemu ovsencu (*Trisetum flavescens*) in visoki pahovki (*Arrhenatherum elatior*), saj so našteje vrste za botanično oznako senožeti zelo pomembne.

Skoraj polovico knjige je namenjeno opisu tradicionalne košnje (sečnje), poteku in primernemu času za opravilo vseh potrebnih del, vse od spomladanskega čiščenja in krčenja gozdnega roba do načinov sušenja in spravila sena, tudi o povezavi med prevažanjem sena in raznašanjem semen rastlin na daljše razdalje. Tega je bilo posebej veliko v prvi svetovni vojni, ko so seno za konje in mule v balah nabirali in pripravljali marsikje in so se na ta način nekatere rastlinske vrste

naselile v kraje, kjer jih prej verjetno ni bilo. Ob omembi bermudskega modrega mečka (*Sisyrinchium bermudiana*) in ognjice (*Telekia speciosa*), ki sta se širila na ta način, bi lahko dodali še gozdni mošnjak (*Thlaspi sylvestre*), ki še zdaj raste na s hranilih bogatih travnikih na Banjšicah in v Čepovanski dolini, in tudi znameniti travnik v Ukancu v Bohinju, kjer se je najbrž s senom za konje naselila prava submediteranska združba s precej v Alpah zelo redkimi rastlinami: *Dianthus sanguineus*, *Centaurea rupestris*, *Scorzonera villosa*, *Plantago holosteum*, *Plantago argentea* subsp. *liburnica*, *Campanula rapunculus*, *Knautia illyrica*, *Festuca valesiaca*, *Koeleria macrantha*.

V knjigi pišejo tudi o vseh potrebnih orodjih in pripravah, delanju kope, nalaganju bremen, o svislih in senikih, o spravilu sena v dolino. Ta del knjige je izrazito etnološki, pri čemer so uporabili številne domozn-

Nad Rakitovcem so bile še pred leti zelo lepe travnate površine s peresasto bodalico (Stipa eriocalis) in mehkodlakavo jurjevino (Jurinea mollis). Zdaj se že zelo zaraščajo. Foto: Jože Bavcon.

ske in etnološke objave, tudi svoja lastna izkustva iz mladosti in pripovedi domačinov, s katerimi so prišli v stik pri terenskem delu. Dragoceni so opisi nekdanje košnje na Cerkljanskem in pod vrhovi v zahodnih Karavankah, a tudi v Poljanski dolini, na Krasu, Pohorju in drugod, opremljeni z dokumentarnimi fotografskimi posnetki iz različnih obdobj. Ko navajajo »bergle« s Šentviške planote, je koristno dopisati, da najbrž »berkle« ali »birkle«, s pomočjo katerih se dela »brema«, izvirajo iz zgornje Baške doline, poznajo pa jih tudi v delu Cerkljanskega in Selške doline. Ob popisovanju strmih cerkljanskih senožeti, podobno strme senožeti nad grapami Baške doline so večinoma že precej ali povsem zarasle, sem razmišljal, da moramo Graparji, kljub drugačnemu izvoru (priseljenci iz Pustriške doline), imeti precej cerkljanskih genov ali pač obratno (smo se zgodaj med seboj pomešali) – vsekakor so

si morali naši predniki, ne glede na izvor, privzgojiti nekatere gamsje sposobnosti. Sploh je drugi del knjige, ki vsebuje tudi poglavje o jedači in pijači pri košnji, o senožetih v slovenski literaturi (predvsem pri Janezu Jalnu in Ivanu Tavčarju, a tudi pri Janezu Mencingerju in Joži Munih), o ljudskih pesmih, povezanih s košnjo, o šegah in navadah, o svetnikih in vremenskih pregovorih, povezanih s košnjo, o krajevnih in ledinskih imenih, na koncu tudi trojezični, narečni slovenski angleški slovar izrazov, povezanih s košnjo in pravilom sena, zelo zanimiv in poučen, najbrž tudi za etnologe in domoznance.

Mnogo zapisanega je šlo v pozabo ali muzeje, ko so začeli ročno košnjo opuščati in dostopnejše travnik z dodajanjem gnojil kositi dvakrat in večkrat. Morda še bolj usodno je bilo baliranje krme v plastične bale. Nekdanja košnja ostaja samo še v spominih

Labinjske lehe na Cerkljanskem. Strma senožet z nizkim šašem (Carex humilis) in navadno oklasnico (Danthonia alpina), ob robu zaraščanje z gorskim jelenovcem (Laserpitium siler), lesko in smreko. Foto: Igor Dakskobler.

starejših ljudi. Nekaj starih znanj in običajev se je gotovo še ohranilo in vsaj na Cerkljanskem, a tudi v sosednjih dolinah, se še najdejo dobri kosci, večji tudi klepanja kos in delanja kope.

Moja splošna ocena je, da je knjiga odlična, lepo urejena in lično opremljena z veliko fotografijami, dvojezična, angleško besedilo teče vzporedno s slovenskim. Avtorji so nedvomno vanjo vložili veliko svojega znanja, pridobljenega z dolgoletnim terenskim delom. Veliko ga je vsebovanega že v njihovih prejšnjih objavah, kar velja še posebej za prvega avtorja, Jožeta Bavcona. V besedilu se pozna njihova vseživljenjska povezanost z naravo, zemljo in kmečkim delom, nenazadnje ljubezen do rastlin, travnikov in senožeti. Knjiga zasluži veliko pozornosti, tudi razmislek, kaj lahko kot družba storimo, da naše senožeti vsaj deloma še ohranimo. Ali lahko sedanjim kmetom, ki svoje družine

preživljajo s kmečkim delom, ponudimo rešitve, ki bi ob sodobnem načinu pridobivanja krme dopuščale ali celo spodbujale tudi tradicionalno košnjo na tistih senožetih in s hranili revnih travnikov, ki jih še imamo, da jih ohranimo tudi zanamcem. Zagotovo bosta mlad gospodar gorske kmetije ali kmetijski strokovnjak, živinorejec, brala to knjigo drugače, kot sem jo sam, morda ob zapisanem tudi kdaj vzkliknila ali protestirala, a lahko v njej našla tudi spodbudo in izziv. V knjigi je zapisano in tudi moja izkušnja je taka, da je marsikateri kmet na svoje pisane senožeti ponosen. Zato so sporazumne rešitve, ki bodo v skupno korist, zagotovo mogoče.